

УДК 37.017.4:172.15
DOI: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-101-104

Анатолій СИТЧЕНКО,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри
української мови і літератури
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
ORCID: 0000-0003-3725-1893
e-mail: sital50mnu@gmail.com

Ірина КОРНІЄНКО,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри
української мови і літератури
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
ORCID: 0000-0002-2991-0476
e-mail: iakorni74@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті аналізується та уточнюється поняття патріотизму та патріотичного виховання провідними вітчизняними науковцями у контексті державних нормативних документів, що регламентують означену педагогічну діяльність у системі української освіти. Автори простежують еволюцію проблеми в історичному аспекті й зауважують, що поняття патріотизму з початку його осмислення визначалося дослідниками як цінне соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини й готовність підпорядковувати власні інтереси державним. Водночас у статті зазначається, що ще з античних часів існує альтернативна думка, що відкидає патріотизм на догоду космополітизму, ідеології так званого «всесвітнього громадянства».

Підтримується дуалістичний погляд на патріотизм як явище громадянської свідомості, що виникає на підставі «синтезу патріотизму й космополітизму» (О. Сухомлинська) та на особистісному рівні пояснюється

як здатність уникнення суперечностей між суспільними запитамі й індивідуальними інтересами.

Водночас виокремлюється й чиновницький патріотизм, характерний для працівників владного апарату, які за посадою стають не тільки заручниками держави, а й речниками її першості в житті громадян. Підкреслюється тенденція гуманізації поняття патріотизму, що з політико-ідеологічної чи військово-патріотичної риторики переходить у сферу суспільної свідомості, набирає особистісного характеру (О. Сухомлинська).

Стверджуючи, що патріотизм усе більше розуміється як особистісна духовна цінність (В. Сухомлинський), автори пов'язують це поняття з визначенням «почуття-цінності» (І. Бех), що означає безкорисливе й жертвне ставлення до Вітчизни.

Ключові слова: любов до народу, відданість Батьківщині, почуття-цінність, готовність до самопожертви, особистісна духовна цінність.

Anatoliy SYTCHENKO,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department
of the Ukrainian Language and Literature,
V. O. Sukhomlynskyi
Mykolaiiv National University,
Mykolaiiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3725-1893
e-mail: sital50mnu@gmail.com

Iryna KORNIENKO,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department
of the Ukrainian language and literature
V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiiv,
Mykolaiiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2991-0476
e-mail: iakorni74@gmail.com

THE PROBLEM OF PATRIOTIC EDUCATION IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract. *The article clarified and deepened the concept of patriotism and patriotic education from the point of view of leading native scholars in the context of state normative documents that regulate this pedagogical activity in the Ukrainian education system. The relevance of the problem of patriotic education explained by necessity to protect the integrity and independence of the state, to ensure its comprehensive development.*

The authors trace the evolution of the problem in the historical aspect. It has been noted that the concept of patriotism, defined by researchers from the very beginning of its understanding, as a valuable social feeling. Content of which, love of country and willingness to subordinate own interests to state.

The dualistic view of patriotism as a phenomenon of civic consciousness, which based on «synthesis of patriotism and cosmopolitanism» (O. Sukhomlynska). Supported and explained at the personal level as the ability to avoid contradictions between social needs and individual interests. It has been pointed that the bureaucratic patriotism, which is typical for government officials, who become not only hostages of the state, but also spokesmen for its supremacy in the lives of citizens. Ivan Franko called such persons «patented patriots», alluding to their official feelings for the Homeland.

It has been emphasized tendency to humanize the concept of patriotism, which moves from political-ideological or military-patriotic rhetoric to the sphere of public consciousness, acquires a personal character (O. Sukhomlynska).

Pointing out that patriotism increasingly understood as a personal spiritual value (V. Sukhomlynskyi). The authors connect this concept with the definition of «sense-values» (I. Bekh), which means selfless and sacrificial attitude to the Homeland.

Key words: *love for the people, devotion to the Homeland, sense-value, willingness to sacrifice, personal spiritual value.*

Постановка проблеми. Проблема національно-патріотичного виховання підростаючого покоління та студентської молоді на сучасному етапі набуває особливої державної ваги. У Листі МОН від 16 серпня 2019 року № 1/9-523 зазначається, що «формування патріотизму в українському суспільстві залишається першочерговим завданням як для держави, так і для системи освіти загалом». МОН України затвердило Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді й запропонувало закладам освіти методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання, у яких визначає його стратегічним завданням виховної роботи (Наказ МОН України, 2015). Указом Президента України від 13.10.2015 визначена Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, де вказано, що «ця справа має стати одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства».

В умовах воєнного протистояння України агресору проблема патріотичного виховання шкільної та студентської молоді набуває особливої актуальності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Реалізація державних орієнтирів патріотичного виховання потребує належного теоретичного обґрунтування та пов'язана із необхідністю захисту Батьківщини. На думку О. Вишневського (2008, с. 269), «життя і становище нації значною мірою залежить від патріотизму її представників, що формується з раннього дитинства шляхом засвоєння національних вартостей».

Системно генезу проблеми патріотизму розкриває також О. Сухомлинська. Дослідниця зазначає, що поняття патріотизму здавна тлумачилося здебільшого «як політичний, ідеологічний принцип, соціальне почуття». Змістом цього поняття, на думку вченої, «була любов до батьківщини, готовність підпорядкувати свої інтереси її інтересам, гордість за культурні й економічні досягнення, бажання їх зберегти і примножити, а також захистити здобутки свого народу» (Сухомлинська, 2010, с. 11). Таким чином, ключовими поняттями патріотизму визначаються любов до Батьківщини та діяльність громадян, спрямована на її захист і розвиток.

За твердженням О. Сухомлинської (2010, с. 11), ще в античному світі визначилася й протилежна позиція, яка «відкидає» патріотизм на догоду космополітизму, ідеології всесвітнього громадянства. На думку вченої, сьогодні «відбувається синтез патріотизму й космополітизму, коли Україна вписується у європейський і світовий контекст, коли інтереси батьківщини й усього світу, свого народу й усього людства поєднуються у одне ціле з пріоритетом загальнолюдських цінностей».

Дослідниця окреслює дуалістичний погляд на патріотизм, визначений українськими філософами, що пояснюється на особистісному рівні як потреба усунення суперечностей між суспільними запитамі й індивідуальними інтересами.

В умовах ідеологічної відлиги 60-х років минулого століття, зазначає О. Сухомлинська (2010, с. 13), патріотизм «із політико-ідеологічної й військово-патріотичної риторики переходить у сферу суспільної свідомості, стає частиною духовності». Він усе більше розуміється як особистісна духовна цінність та в сучасних умовах набуває ознак духовної категорії.

Актуальною в означеному контексті є думка І. Бега (2015, с. 4), який пропонує сучасне наукове осмислення цього поняття як почуття-цінності, що «характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе». Надавши терміну «патріотизм» високого особистісного змісту й значення, І. Бех визначає й відповідні складники цього почуття, зокрема: любов до народу, держави; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; почуття власної гідності. Отже, почуття патріотизму охоплює основні прояви активної громадянської позиції, що передбачає узгодження особистісних та суспільних інтересів кожного.

Перспективи патріотичного виховання української молоді залежать від орієнтирів виховного процесу та умов його реалізації. Актуальними за цих умов є сформульовані І. Бехом (2015, с. 4–5) положення, відповідно до яких повинен організовуватися процес виховання патріотизму: 1) правильне розуміння проблеми й бачення шляхів реалізації патріотичного виховання; 2) його розвиток під впливом інших почуттів-цінностей, насамперед морального, громадянського, національного; 3) набуття вищого сенсу патріотизму у процесі відповідної діяльності; 4) звернення патріотичної діяльності в майбутнє, бачення перспектив для себе тощо.

Зважаючи на зазначене вище, **мета статті** – поглибити уявлення про сутність та умови патріотичного виховання шкільної та студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість проблеми патріотичного виховання за сучасних умов пояснюється необхідністю захищати цілісність і незалежність нашої держави та докладати зусиль для її всебічного розквіту. У зв'язку з цим процес формування в громадян патріотичних почуттів потребує якомога точнішого визначення поняття патріотизму.

На основі аналізу положень вітчизняних учених (О. Вишневського, І. Беха, В. Лутай, О. Сухомлинської) під патріотизмом розуміємо почуття жертовної любові до Вітчизни, що спонукає громадян до активної діяльності заради примноження її культурних надбань у контексті особистісних, національних та загальнолюдських цінностей, передбачає узгодження й примноження спільних матеріальних та духовних запитів і можливостей.

Актуальність проблеми патріотичного виховання спонукає до визначення суперечностей, що є перешкодою у формуванні світогляду патріотично налаштованих громадян, зокрема:

- а) невідповідність світогляду окремої людини та соціально-економічних і політичних реалій сьогодення;
- б) розбіжність особистих інтересів кожного із суспільними потребами та можливостями;
- в) відсутність належного зв'язку між свідомістю та діяльністю суб'єкта.

На думку О. Сухомлинської (2010, с. 14), конфлікт між матеріальними та духовними цінностями зумовлює проблематику культурного розвитку особистості та є основою невідповідності світогляду людини й соціально-економічних та політичних реалій. Абстрактні поняття й ціннісні орієнтації конкретної особистості потребують матеріалізації в її життєдіяльності, проте нерідко викликають негаразди соціального характеру: недостатній рівень особистого добробуту, чиновницьке свавілля й корупцію, невиразний діалог влади й суспільства тощо. Отже, актуалізується парадигма особистісно орієнтованої освіти, в контексті якої патріотичне виховання набуває особливої ваги як чинник захисту Батьківщини та примноження її культурного потенціалу, що охоплює матеріальні й духовні цінності.

Неоднозначне ставлення до патріотизму частково пояснюється домінантою державних інтересів і нехтуванням потреб та можливостей окремої особистості. Патріот нерідко стає не тільки заручником держави, а й провідником її першості в житті громадян. Останніх ще

І. Франко називав «патентованими патріотами», натякаючи не лише на їх «службові почуття» до Батьківщини, а й на споживацькі. Філософія екзистенціалізму навпаки намагалася звільнити людину як від суспільства, так і самотності, проголошуючи самоцінність особистості.

Донедавна, як підкреслює О. Сухомлинська, панувала тенденція підпорядкування людини державним інтересам, однак таке ставлення до громадян обмежувало їхні права й можливості, що не сприяло духовному розвитку та соціальній енергії громадян. Щодо цього В. Лутай (1996, с. 190) розмірковує: «...широко розповсюджене, в тому числі і в Україні, положення про пріоритет інтересів окремої людини в усіх процесах виховної роботи саме по собі не тільки не вирішує найважливіші процеси цієї роботи, а й часто призводить до негативних наслідків. Але й протилежне йому положення про пріоритет вищих духовних загальнолюдських цінностей також не дає такого вирішення». Зважаючи на це, очевидно, має відбуватися узгодження особистих запитів із суспільним попитом та громадянськими інтересами, заради чого й необхідно подолати розрив між світоглядом окремої особистості та соціально-економічними й політичними реаліями.

Крім того, звертаємо увагу й на те, що існує різниця між здатністю і готовністю особистості до певного виду діяльності. Щодо патріотичної позиції, то ця різниця свідчить про наявність або відсутність у суб'єкта вольових зусиль із метою здійснення тих вчинків, які він усвідомлює як патріотичні, проте не готовий жертвувати матеріальним або моральним комфортом. Саме готовність до самопожертви постійно доповнює поняття патріотизму як в ідеологічному, так і духовному аспектах. Отже, дійсним критерієм патріотизму особистості є не її декларація про своє життєве кредо, а реальна діяльність на благо Батьківщини. В означеному контексті передбачається свідоме ставлення суб'єкта до патріотичних цінностей, що означає внутрішню добровільну готовність людини до жертовної поведінки заради Вітчизни й виключає меркантильну можливість «паразитувати» на патріотичних ідеях.

Зважаючи на те, що лише усвідомлений патріотизм має ціннісне особистісне значення, підкреслюємо мислительний компонент цього почуття, спонукаючи до актуалізації розумового чинника як складника духовного світу суб'єкта діяльності, на що вказували філософи, психологи та педагоги минулого й сучасності (Л. Вигоцький, Г. Костюк, В. Паламарчук, В. Сухомлинський, П. Юркевич). Отже, патріотизм пов'язаний з усвідомленням особистістю своєї ролі в суспільстві, з осмисленим почуттям до Батьківщини. Свідченням такої життєвої позиції нині є героїчна боротьба захисників України проти російських окупантів, волонтерська діяльність громадян, сумлінне виконання службових обов'язків кожним на своєму робочому місці.

Визначені І. Бехом положення, на яких має ґрунтуватися процес виховання патріотизму, дають змогу сформулювати провідну ідею його реалізації. Йдеться про концептуальне рішення щодо доцільності патріотичного виховання як складової частини предметного компетентнісного навчання в поєднанні його активних та інтерактивних форм і методів. Таке навчання і виховання забезпечується завдяки

засвоєнню учнями / студентами не лише знань і вмінь, а й ціннісних орієнтацій, що формують універсальну модель культури всебічно розвинутої особистості й суспільства загалом.

Висновки. Отже, сучасний патріотизм – це комплексне поняття, що повинно передбачати дієву та продуктивну складові. Оскільки він передбачає не лише почуття, а й значущу вартість у системі ціннісних орієнтирів суспільства й окремої людини, що має трансформуватися в патріотичні дії, то важливо залучати молодь до знакових суспільних проєктів, пов'язаних із волонтерською роботою та іншими громадськими акціями. За цих умов важливий конструктивний діалог суспільства з владою, держави з народом, особистий приклад патріотичної діяльності. Ключовою умовою успішного патріотичного виховання вважаємо усунення суперечностей між соціально-економічними, політичними, технологічними, культурними процесами та ідеологічними, світоглядними, духовними орієнтирами особистості. Як зазначає О. Сухомлинська (2010, с. 13), «постійно змінювана ситуація висуває нові питання й загрози, нові суперечності, а ситуація щодо патріотичного виховання є майже критичною».

Перспективи подальших досліджень щодо проблеми патріотичного виховання вбачаємо в наукових пошуках інноваційних форм і методів означеної діяльності, визначення впливових умов її ефективної реалізації. Йдеться насамперед про поєднання традиційних та інтерактивних форм навчання, інтеграцію патріотичного виховання з громадянським, моральним, інтернаціональним тощо. Крім того, варто зазначити, що значні перспективи досліджуваного питання відкриваються також в умовах масової міграції українського населення в інші країни, що пов'язано з бойовими діями на території рідної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019–2020 навчальному році: лист МОН України від 16.08.2019 № 1/9 – 523.

Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: наказ МОН України від 16.06.2015 № 641. *Початкова освіта*. № 13 (757). С. 4–12.

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Указ Президента України від 13.10.2015 № 580/2015.

Вишневецький, О. (2008). Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навчальний посібник. Київ: Знання. 566 с.

Сухомлинська, О. (2010). Програми національного виховання в умовах освітніх модернізаційних змін. *Шлях освіти*. № 4 (58). С. 4–8.

Бех, І. (2015). Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання. *Рідна школа*. № 1–2. С. 3–5.

Лутай, В. С. (1996). Філософія сучасної освіти: навчальний посібник. Київ: Центр «Магістр-S». 256 с.

REFERENCES

Pro natsionalno-patriotychne vykhovannia u zakladakh osvity u 2019–2020 navchalnomu rotsi [On national-patriotic education in educational institutions in the 2019–2020 academic year]: lyst MON Ukrainy vid 16.08.2019 № 1/9 – 523. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi, zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi ta metodychnykh rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [On approval of the Concept of national-patriotic education of children and youth, measures to implement the Concept of national-patriotic education of children and youth and guidelines for national-patriotic education in secondary schools]: nakaz MON Ukrainy vid 16.06.2015 № 641. *Pochatkova osvita*. № 13 (757). S. 4–12. [in Ukrainian].

Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2016–2020 roky [Strategy of national and patriotic education children and youth at 2016–2020 years]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13.10.2015 № 580/2015. [in Ukrainian].

Vyshnevskiyi O. (2008). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Znannia. 566 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynska O. (2010). Prohramy natsionalnoho vykhovannia v umovakh osvitych modernizatsiinykh zmin [Programs of national education in the conditions of educational modernization changes]. *Shliakh osvity*. № 4 (58). S. 4–8. [in Ukrainian].

Bekh I. (2015). Patriotyzm: suchasni oznaky ta oriientyry vykhovannia. [Patriotism: modern signs and guidelines of education] *Ridna shkola*. № 1–2. S. 3–5. [in Ukrainian].

Lutai V. S. (1996). Filosofiia suchasnoi osvity [Philosophy of modern education]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentr «Mahistr-S». 256 s. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 03.05.2022